

ELŐSZÓ

E könyv kézírata a két utolsó fejezet híján már elkészült, amikor 1933-ban elhagytam Németországot, és a két zárófejezet is több mint húsz évvel ezelőtt íródott. Eredetileg úgy terveztem, hogy a kötetet részletes függelékkel és jegyzetapparátussal látom el, amelyben megjelentettem volna egy részét a Porosz Állami Könyvtár Varnhagen-archívumában található leveleknek és naplófeljegyzéseknek. Ám az archívumot, amely Rahel hagyatékán kívül roppant gazdag lelőhelye a romantikus kör iratainak is, a háború alatt más értékes kéziratokkal együtt Németország egyik keleti tartományába telepítették; az állomány nem került vissza Berlinbe, további sorsa tudomásom szerint ismeretlen. Így lehetetlenné vált eredeti tervem kivitelezése, és be kellett érnem azzal, hogy régi jegyzeteimből, másolataimból, fotokópiáimból közlésem azt, ami az eredetivel való újabb összehasonlítás nélkül is meglehetősen megbízható forrásnak tűnik. Különösen sajnálatos, hogy ily módon nem publikálhatom Friedrich von Gentz Rahelhez írott leveleinek teljes szövegét, amelyeknek nagyon érdekes és a kor előítélet-mentességére roppantul jellemző részeit az eddigi kiadványokban feláldozták a biedermeier morál oltárán; másolataimban csak azok a feljegyzések találhatók meg, amelyek szükségesnek bizonyultak biográ-

fíámhoz. E téren a legnagyobb veszteség a Rahel és a Pauline Wiesel közti átfogó levelezés, amely Louis Ferdinand herceg szeretőjétől százhetvenhat Rahelnek címzett, míg Raheltől száz Paulinének címzett levelet ölelt fel. A Varnhagennel kötött házassága utáni időszakból ez volt a legfontosabb forrás Rahel életének tanulmányozásához, és életrajzomban mindenekelőtt ezen alapulnak az olykor radikális korrekciók az irodalomban közkeletű Rahel-képen. A levelezést mind-
eddig alig vették figyelembe, mivel Varnhagen – aki Rahel legtöbb levelét a maga jól olvasható kézírásával lemásolta (e másolatok alkották a Varnhagen-archívum egy részét) és kiadásra előkészítette – Pauline levelei közül csak tizenhetet írt le; a hagyaték későbbi gondozói már pusztán azért sem használhatták ezt az anyagot, mivel mindkét nő kézírása és helyesírása meglehetősen nehezen ksilabizálható. A levelezés egy hányadát Carl Atzenbach jelentette meg a *Pauline Wiesel* című kötetében.

A Rahel-levelek már eddig is ismert publikációitól tekintve a portré meglehetősen átfogó, eddig kiadatlan anyagra támaszkodik. Ugyancsak ide tartozik a számos kiegészítés és javítás azokhoz a levelekhez és naplófeljegyzésekhez, amelyeket Varnhagen *Buch des Andenkens* című 1834-es, háromkötetes művében megjelentetett. Szerfölött közismert Varnhagen nagyfokú önkényessége Rahel hagyatékának publikálásakor, aki néha még attól sem riadt vissza, hogy megsemmisítse vagy megcsonkítsa a leveleket, teljesen kijavítsa azokat, kihagyva lényeges bekezdéseket, miközben a személyneveket oly mértékben rejtjelezte, hogy ezzel szándékosan félrevezesse az olvasót. Ám ez nem vált akadályává annak,

hogy a Rahelről alkotott erősen idealizált Varnhagen-féle kép, valamint férje sok tudatos hamisítása szinte vita nélkül átkerüljön a köztudatba. Ami az utóbbit illeti, számunkra különösen fontos, hogy a kihagyások és a nevek félrevezető torzításai csaknem minden esetben arra szolgáltak, hogy Rahel érintkezési körét minél kevésbé zsidóvá, ám annál inkább arisztokraticussá tegyék, és hogy Rahelt általában is egyfajta konvencionális, a kor ízlésének megfelelő fényben tüntessék fel. Az első eljárásra jellemző, hogy Henriette Herz folyvást mint *Frau von B.* vagy *Frau von Bl.* bukkan fel, még azokon a helyeken is, amikor Rahel nem éppen kedvezően nyilatkozik róla; hogy Rebecca Friedländer, aki íróként Regina Frobergnek nevezte magát, állandóan a *Frau von Fr.* fedőnevet kapja; a másodikra pedig, hogy az a néhány levél vagy levélrészlet, amely Pauline Wieselhez szóló naplóbejegyzésnek van beállítva, vagy látszólag egy bizonyos Frau von V.-nek van címezve – mindez a dokumentumokból kiradírozza azt a szerepet, amelyet a Paulinéhez fűződő barátság játszott Rahel életében.

Mindig van valami kínosan suta abban, ha a szerző a saját könyvéről beszél, még akkor is, ha annak keletkezéstörténete egy fél emberéletet fog át. De mivel a mű az életrajzi irodalomban szokatlan szemszögből keletkezett és íródott, talán megengedhetek magamnak néhány magyarázó megjegyzést. Soha nem állt szándékomban könyvet írni *Rahelről*, a személyiségéről, amelyet pszichológiai szempontból vagy más, a szerző által kívülről bevitt kategóriák szerint így vagy úgy ábrázolhatna és értelmezhetne az ember; nem akartam írni Rahelnek a romantikában elfoglalt helyéről

és hatásáról, a voltaképpen általa megalapított Goethe-kultuszról Berlinben, sem szalonja jelentőségéről a kor társadalomtörténetében, sem gondolatvilágáról és „világnézetéről”, amennyiben ilyesmi a leveleiből egyáltalán megkonstruálható. Csakis egyetlen dolog érdekelt: hogy úgy meséljem el Rahel élettörténetét, ahogyan azt ő maga elmesélhette volna. Miért esett úgy, hogy ő, ellentétben azzal, amit mások mondtak róla, rendkívülinek tartotta magát, miért, hogy élete csaknem minden szakaszában azonos fordulatokban és képekben írta körül és fejezte ki azt, amit sors alatt értett? Miért volt számára fontos, hogy az életet úgy exponálja, mint a „zivartart esernyő nélkül” („Mit csinál Ön? Semmit. Hagyom, hogy rám záporozzon az élet.” – *Kiadatlan naplóbejegyzés, 1810. március 11.*), miért, hogy sem a tulajdonságait, sem a véleményeit – a vele kapcsolatban álló emberekről, a világ körülményeiről és állapotáról vagy akár magáról az életről – soha nem használta arra, hogy némiképp védje önmagát? Ide tartozik, hogy Rahel nem tudott sem választani, sem cselekedni, mivel a választás és a cselekvés már elébe vágott volna az életnek, és meghamisította volna a tiszta történetét. Így cselekvésként számára az maradt, hogy a történések „szócsöve” legyen, hogy a történeteket elbeszélésbe fordítsa át. Ez akkor sikerül, mikor valaki a reflexiókban újra és újra elmeséli önmagának és másoknak a saját történetét; ezáltal válik a történet sorssá: „Mindenkinek megvan a maga sorsa, aki tudja, hogy mit tart annak.” Hogy biztos kezű és tudatos maradjon, ehhez két tulajdonságot, a soha nem lankadó éberséget és érzékenységet kell az embernek birtokolnia vagy önmagában mozgósítania.

A vakmerő vállalkozásban rejlő romantikus elemet maga Rahel nagyon világosan ábrázolta, amikor egyszer önmagát a „nagy művészekkel” hasonlította össze, és kijelentette: „De nekem az élet rendeltetett.” Úgy élni az életet, akár egy műalkotást, azt hinni, hogy az ember a saját életéből a „kulturális megformálás” (Bildung) révén egyfajta műalkotást hozhat létre. Ez volt ama nagy tévedés, amelyben Rahel a kortársaival osztozott; de meglehet, ez is csak önmaga félreértése volt; szinte elkerülhetetlen félreértés, amennyiben Rahel a maga életérzését saját kora kategóriáiban kívánta megérteni és megfogalmazni.

Ábrázolásom tehát, noha természetesen más nyelvet igényel, és nem pusztán az idézetek variációiból áll össze, a lehető legszigorúbb pontossággal követi Rahel reflexióit, és nem is lép ki e keretből, noha ez egyfajta Rahelre vonatkozó kritikának tűnik. A kritika megfelel a Rahel-féle önkritikának, és mivel ő, a modern kisebbségi érzésektől még sebzetlenül, joggal mondhatta magáról, hogy nem rohan az olyan siker után, „amelyet nem ő ad magának”, nem is volt rá szüksége, hogy „hízogató látogatásokat tartson önmagánál”. Itt most természetesen csak arról beszélhetek, hogy mi volt a szándékom, és minden esetben, amikor ezt nem sikerül megvalósítanom, úgy tűnhet, mintha valamiféle magasabb polcra ítélnék Rahelről, vagyis ezekben az esetekben éppen valódi szándékom siklott félre.

Hasonló érvényes az érintett személyekre és a korok irodalmára. Mindez teljes egészében Rahel szemzőgéből került a portréba, és alig említek olyan szerzőt, akiről nem bizonyosan tudható vagy legalább alaposan feltételezhető, hogy Rahel ismerte, és hogy az,

amit az illető írt, jelentős szerepet játszott a reflexióiban. Már keményebb dió, hogy ez a zsidókérdésre is érvényes, amely véleményem szerint döntő szerepet játszott Rahel sorsában. Mert ez esetben magatartása és lelki beállítottsága mértékadóvá lett a művelt német zsidóság egy része számára, és ezért bizonyos történelmi jelentőségre tett szert – ennek ellenére könyvem nem taglalja ezt a problémát.

A német nyelvű zsidóság és története roppant saját-szerű jelenség, amelyhez hasonló nem létezik más zsidó asszimilációtörténetekben. E jelenség feltételeinek és körülményeinek kutatása, amely fenomén többek között a tehetségek, a tudományos és szellemi teljesítmények egyenesen megdöbbentő gazdagságában adott hírt önmagáról, elsőrangú történelmi feladat, de természetesen csak ma kezdődhetett el; ma, amikor a német zsidók története véget ért. Az alább következő biográfia már a német zsidóság alkonyának tudatában íródott (jóllehet a szerzőnek természetesen a legcsekélyebb sejtelmé sem lehetett arról, miféle mértéket ölt majd a zsidó nép fizikai megsemmisítése Európában), de a distancia, amelyben a jelenség teljes egészében megjelenik, akkoriban – azaz röviddel Hitler hatalomra kerülése előtt – nem volt birtokomban. Ha az olvasó úgy szemléli e könyvet, mint adalékot a német zsidóság történetéhez, akkor nem tekinthet el attól, hogy itt az asszimiláció problémahalmazának csupán egyetlen aspektusával foglalkozom, nevezetesen annak módjával és fajtáival, ahogy a környezet társadalmi és szellemi életéhez való asszimilálás egy élettörténetre konkrétan kihatott, és így az az illető számára személyes sorssá válhatott. Másrészt nem szabad elfelejteni, hogy a tárgyalt anyag abszolút

történelmi jellegű, és hogy manapság nemcsak a német zsidók története, hanem e zsidóság speciális problematikája is a múlt ügye lett.

A választott módszer természetében rejlik, hogy bizonyos kötelezőnek tűnő lélektani jellegű megfigyelések alig említődnek vagy kommentár nélkül maradnak. A modern olvasó figyelmét aligha kerülheti el, hogy Rahel sem szép, sem attraktív nem volt, hogy minden férfi, akivel szerelmi viszonyt folytatott, sokkalta idősebb volt nála, hogy rendkívüli okossága és szenvedélyes eredetisége mellett semmiféle adottság nem állt rendelkezésére, melynek révén képes lett volna a megtapasztalt élményeket transzformálni vagy objektíválni, végezetül pedig, hogy Rahel tipikusan „romantikus” lény volt, és a nők problémája, nevezetesen a diszkrépancia aközött, amit a férfiak a nőktől „egyáltalán” elvártak és aközött, amit ők adni tudtak, vagy amit a maguk részéről elvártak a férfiaktól, a kor viszonyai közt előírásos jellegű és csaknem áthidalhatatlan volt. Portrémban, amely ezek közül csak a legszükségesebbet, a szorosan az életrajzi összefüggéshez tartozót említi, egyiknek sem szentelhettem komolyabb figyelmet, mivel itt éppen arról volt szó, hogy semmivel sem akartam többet tudni, mint amit maga Rahel is tudott, és az állítólag elgondolkodtató reflexiókból nem akartam más sorsot hozzáköltetni a személyéhez, csak azt, amivel maga is tisztában volt, és amit megélt. A modern indiszkréciót, amely megkísérli, hogy leleplezze a másik ember fortélyait, és többet kíván tudni vagy meglátni, mint amit maga az érintett önmagáról tudott vagy önmagáról felfedni akart, miként az efféle kíváncsisághoz hozzá tartozó – megítélésem szerint áltudományos –

pszichoanalitikus, mélylélektani, grafológiai stb. apparátust a könyv tudatosan mellőzi.

Hogy végül úgy döntöttem, előveszem a kéziratot a fiókból, amelyben némi bolyongás után békésen hevert, az kizárólag a Leo Baeck Institut (Jerusalem–London–New York) ösztönzésének és nagyvonalú támogatásának köszönhető, amely lehetővé tette az életrajz londoni kiadását, ez függelékben tartalmazta Rahel eddig kiadatlan leveleinek és naplóbejegyzéseinek részleteit. De mivel a könyv fordításban, angolul jelent meg, nem szerettem volna, ha az eredeti változat kiadatlanul marad. És mert azt remélem, hogy a mai Németországban él némi kíváncsiság a német zsidóság történelme és fizionómiája iránt, mely túlmegy a tisztán tudományos-akadémikus érdeklődésen, a német kiadásban immár nem a függelékben mellélkeltem egy válogatást Rahel leveleiből.*

Természetesen szinte lehetetlen vállalkozás egy korábban még a nyomdai előkészítésig sem eljutott, csaknem huszonöt éves kézirat filológiai szempontból kifogástalan, a szükséges jegyzetapparátussal és forrás-megjelölésekkel ellátott kiadása. És ha egyáltalán lehetséges lenne, akkor több időt és fáradságot igényelne, mint amiért végül felelősséget vállalhat az ember. De hogy egyáltalán létrejött ez a kiadás, az Dr. Lotte Köhlernek köszönhető, aki a szövegemben fellelhető szinte összes idézetnek még egyszer utánanézett. És ugyan-

* Mivel azóta a berlini Matthes und Seitz kiadónál egy 1983-ban induló, immár tízkötetes sorozatban megjelent a *Rahel-Bibliothek*, mely Rahel Varnhagen összes fellelhető írását tartalmazza, a Hannah Arendt által függelékben közölt, filológiailag még szerföltt kétes állapotban levő szövegek fordításától eltekintettünk. *A ford.*

csak ő volt, aki régi jegyzeteim alapján, már amennyire ez lehetséges volt, a bibliográfiát és az időrendi táblát összeállította. Ugyanakkor a Rahelről szóló nagyrészt folyóiratokban, illetve esszégyűjteményekben publikált irodalmat innen Amerikából nem tudtuk figyelembe venni. Végül velem együtt ő válogatta ki és gondozta a könyv második részében közölt Rahel-leveleket; és az összes levelet, amely csak a korábban már említett 1834-es, háromkötetes Varnhagen-féle kiadásban (*Buch des Andenkens*) jelent meg, a Varnhagen-archívumból származó jegyzeteim alapján kijavította. Talán mondanom sem kell, mennyire hálás vagyok ezért. Az ő segítségével még csak nem is gondolhattam volna arra, hogy kéziratom egyszer mégiscsak megjelenik.

New York, 1958 őszén

ZSIDÓ NŐ ÉS SLEMIL

1771–1795

„Micsoda történet! Itt vagyok én, az Egyiptomból és Palesztinából menekült nő, és nálatok lelek menedéket! Emelkedett elragadtatással gondolok az eredetemre és az eseményeknek eme összefüggésére, melyek révén az emberi nem legrégibb emlékei a dolgok legújabb állásával kapcsolódnak össze, és egyesítik a legtávolabbi időket és tereket. Amit életemben oly hosszú időn át a legnagyobb gondnak éreztem, keserű panasznak és szerencsétlenségnek, hogy zsidó nőnek születtem, azt most már semmi áron nem cserélném el.” Így szól férjének, Varnhagennek a Rahel halálos ágyánál keletkezett beszámolója. Rahelnek hatvanhárom évre volt szüksége, hogy megtanulja, mi kezdődött el 1700 évvel születése előtt, hogy az majd életében döntő fordulatot vegyen, és aztán száz évvel halála után – Rahel 1833. március nyolcadikán hunyt el – ideiglenesen véget érjen.

Aligha könnyű a saját történetét megismernie annak, aki 1771-ben születik Berlinben, miközben ez a történet már 1700 évvel korábban elkezdődött, Jeruzsálemben. Ha nem ismeri meg – és nem csupán léha fráter, aki mindenkor elfogad minden eseményt, a rosszat elhazudja, a jót elfelejti –, akkor a történet megbosszulja magát, s a maga teljes fenségességében

személyes sorssá válik, nem éppen felhőtlen gyönyörére az érintettnek. Rahel története a legkevésbé sem lesz kurtább attól, hogy azt elfelejtette, és nem kevésbé eredeti, hogy mintegy először tapasztalta meg a maga teljes reflektálatlanságában. De hathatósabb és emlékezetesebb lesz, ha mintegy egyéni sorsként képes – nagyon ritkán – tisztán kifejtteni a maga teljes hatását; ha képes megérinteni valakit, aki nem rejtőzhet el tulajdonságai és tehetségei mögé, nem húzódhat be az erkölcsök és konvenciók alá, akár rossz idő esetén egy esernyő védelmébe, ha az ember megfigyelheti, hogy a történet a kis slemilnek, akit mindez teljesen váratlanul érint, hogyan ver a fejébe bizonyos dolgokat a maga jelentőségéből.

„Mi az ember a maga története nélkül? A természet produktuma csupán, semmi személyes.” A személyiség története régibb, mint a természet produktuma, korábban kezdődik, mint az individuális sors, képes széttörni vagy megóvni azt, ami bennünk természeti elem volt és maradt. A nagy történetet, amelybe csaknem belevész a mi kis születésünk, ismernie és becsülnie kell annak, aki menedéket és segítséget vár tőle. A természet produktumának a fejére nő a történet, nem ad teremtményének kiutat, hagyja, hogy degenerálódjék – „mint egy növény, amelyet belekényszerítettek a földre: a legjobb tulajdonságai válnak a leginkább visszataszítóvá”.

Ha valaki otthonra lel a világban, akkor az életét „a természeti produktum” fejlődésének tekinti, mint folyamatos következményét annak, ami az ember mindig is volt. A világ ekkor a szó legtagabb értelmében iskolává válik, nevelőjévé és csábítójává az embereknek. Csupán csak az sajnálatos, hogy az ekként tisztán fejlődő

természeti ember a szerencsére van utalva, akár a gabona a szép időre. Mert félresikerül az élet a pár legfontosabb dologban, amelyet természetes módon elvárhat tőle az ember, aki el van vágva a fejlődéstől, az egyetlen kontinuitástól az időben, amelyet a természet ismer, és ekkor a fájdalom mindennél hatalmasabb. A pusztán csak a természetre utalt ember tönkremegy a maga tapasztalatlanságában, abban a képtelenségében, hogy többet értsen meg, mint ő maga.

A német történelem csak egyetlen példát ismer természet és történelem valódi azonosságára: „Mikor tizennyolc éves voltam, Németország is csak tizennyolc volt” – mondta Goethe Eckermann-nak 1824-ben. Ebben az egyetlen esetben sikerült, hogy a fejlődés, a lehető legtermészetesebb fejlődés az életet hordozó értelemre, a történelmet megvilágító jelentőségre tegyen szert; egyetlenegyszer esett meg, hogy a „művek” ne legyenek mások, mint „egy nagy vallomás töredékei” (*Költészet és valóság*), mert e művek története, egyszer csupán és örökre megismételhetetlenül, magának a német irodalomnak a történetévé vált.

Az ilyen identitás, az efféle nagy, jól ismert és szerfölött szeretett példa láttán még az okosabbak és a tehetségesebbek is elveszíthetik a mértéket, e példa még az eszebbeket és a műveltebbeket is túlzott boldogságigényekre sarkallhatja, túlzott érzékenységre csábíthatja. Az ilyen identitásban persze a kezdet megkérdőjelezhetetlensége reprezentációba csap át, nem valami másnak, valami különösnek, hanem önmagának a reprezentációjába, amelyben a világ tapasztalat nélkül is ismert, mégpedig nem más személytől, mint attól, aki *maga* a történelem.

Az egykori Berlinben a zsidók úgy nőttek fel, akár a vad törzsek gyermekei. Rahel sem tanult semmit, sem a saját, sem a más népek történelmét. Pénzszerzés és a törvények tanulmányozása, e kettő alkotta a gettó életének centrumát. A gazdagság és a műveltség – ezek voltak az eszközök, amelyekkel betörték a kapukat: egyrészt az általánosan privilegizált pénzes zsidók, másrészt Moses Mendelssohn. A 19. század zsidói mindkét dolog kezelését tudatosan elsajátították. A biztonság kedvéért a gazdag szülők még taníttatták is a fiaikat. A gettó és az asszimiláció közti rövid és meglehetősen viharos átmeneti szakaszban még nem létezett ilyesmi. A gazdagok műveletlenek voltak, a műveltek pedig nem voltak gazdagok. Maga Rahel megtollasodott ékszerkereskedő családjából származott. Ez döntött neveltetéséről is: Rahel élete során megmaradt „az első tudatlan”-nak.

Sajnos gazdag viszont nem maradt. Amikor az apa meghalt, a fiúk vették át az üzletet, az anyának életjáradékot biztosítottak, és azt akarták, hogy mindkét lány mihamarabb férjhez menjen. Ami az ifjabbik lánynak sikerült is, ám Rahel kudarcot vallott e téren, és saját vagyon nélkül az anya életjáradékára, majd annak halála után bátyjai szerfölött kétes nagyvonalúságára volt utalva. A szegénység arra kárhoztatja, hogy megmaradjon zsidóságában, egy olyan társadalomban, amely nagy sebességgel széthullik, amely a maga meghatározott öntudatával, saját erkölcsökkel és világszemlélettel bíró környezetként már alig létezik többé; és csak felületesen tartja össze az olyanok közt élő szolidaritás, akik mind ugyanazt akarják: egyes emberként magukat megmenteni. Ebből a zsidó társadalomból csak a slemil nem tud kilépni, és az, aki kudarcot vallott.

A szépség olykor hatalom lehet a nők kezében, és a zsidó lányokat gyakran nem csupán a hozományukért vették feleségül. De Rahellel nem bánt bőkezűen a természet. Volt benne valami „kellemetlenül jelentéktelen, anélkül hogy az ember az egyes vonásokban feltűnő különös szabálytalanságokat azonnal felfedezte volna”. Kis termetű nő, aprócska kezekkel és lábakkal, arcán erős aránytalanság az alsó és a felső rész között, a tiszta homlok és a szép, átható pillantású szemek alatt túlságosan kicsi, megformálatlan áll, mintha csak úgy ráfüggesztették volna az arcára. Arcában, gondolja Rahel, a maga legrosszabb tulajdonságai fejeződnek ki, „túlzott hála és túl sok figyelem az emberi arc iránt”. Rahel környezetében az ilyesmit nivótlanságnak és ízléstelenségnek tartják. Tudja ezt ő maga is. „Nincs bennem grácia, még azt sem tudom belátni, miből is áll az ilyesmi: azonkívül, hogy nem vagyok csinos, még belső bájjal sem rendelkezem... Inkább jelentéktelen vagyok, mint csúnya... Akadnak olyanok, akik, noha arcuk nem szép, és semmi dicséretes nincs a testükön, mégis erős benyomást keltenek; ...nálam pedig éppen fordított a helyzet” – írja sok évvel később, amikor naplójában visszatekint egy sor félresiklott szerelmi történetére, de azonnal hozzáfűzi: „Már nagyon régen így gondolom.” A szépség a nőben distanciát teremt, ennek révén képes ítélkezni és választani. Nincs az az okosság és tapasztalat, mely képes lenne pótolni e természetesként adott elem hiányát, hogy teret nyisson az ítélőerőnek. Szóval nem gazdag, nem művelt és nem szép! Azaz voltaképpen teljesen fegyvertelen, hogy részt vehessen abban a nagy csatában, amely a társadalmi elismertségért, a szociális egzisztenciáért,

egy darabka boldogságért, a biztonságért és a polgári jogegyenlőségért folyik.

Ami a személyes fegyverek és vállalkozások helyébe léphetne, azaz a politikai harc az egyenlő jogokért, az ennek a nemzedéknek a számára – amelynek zsidó képviselői (így például David Friedländer) még a tömeges megkeresztelkedést is felkínálták – tökéletesen ismeretlen. A zsidók nem akarták egységesen az emancipációt, csak ki akartak lépni a zsidóságból; hogy valahogyan sikerüljön az egyes embernek – titokban és hallgatólagosan – megoldani azt, amit ők személyes problémának, személyes szerencsétlenségnek tekintettek. Ha valaki személyes megoldást talál a zsidókérdésre, individuális kiutat a társadalomban – és ez II. Frigyes Vilmos városában egyáltalán nem volt lehetetlen, legfeljebb csak nehézkes –, a személyes adottságokat még csak nem is fegyverré átalakítva, hanem egyetlen cél érdekében fejlesztve ki azokat, akkor az illető a boldogság terén egyszerűen tökéletesen elvész ebben a világban. Rahel így írt az ifjúkori barátának, David Veitnek: „Fantáziálásaim közepette azt képzelem, hogy egy földöntúli lény, amikor ebbe a világba beűzettem, a bejáratnál eme szavakkal döfött volna tőrt a szívembe: »Igen, légy érzékeny, lásd úgy a világot, ahogy kevesen, légy nagy és nemes, egyetlen örök gondolatot sem vehetek el tőled. De egyet el kell felejteni: hogy zsidó nő vagy!«, és most az egész életem nem más, mint elvérézés; minden mozdulat, hogy csillapítsam, újabb halál; és mozdulatlanság számomra csak magában a halálban lehetséges. ...képes vagyok Önnek minden rosszat, minden kint, minden csalódást *innen* levezetni...”